

אמרי אינשי

א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמור רבנן: חברך קרייך חמרא, אוכפא לגביך מוש? א"ל, דכתיב (בראשית טז, ח): "וויאמר הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי ותאמר מפני שרי גברתי אנכי ברחת".

אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי: מילתא גנאה דאית ביך קדים אמרה? א"ל, דכתיב (בראשית כד, לד): "וויאמר עבד אברהם אנכי".

רש"י

אוכפא לגביך מוש. כלומר טול אוכף של חמור והסירהו אליך וקיס אוחו על גביך כלומר הודה לדבריו ואל חענהו. מוש לשון "לא ימוש" (שמות יג, כב) כלומר הסירהו אליך כמו "סורו נא" (בראשית יט, ב): שפחת שרי. אמר לה והיא ענתה שרי גברתי:

מנא הא מילתא דאמור רבנן: חברך קרייך חמרא, אוכפא לגביך מוש? הנה חמור יכול לרמוז לענין החמרי, כענין "עם הדומה לחמור", אך יכול לרמוז גם לענין תכלית העבודה שהיא עמל פה של תורה, כברכתו של יששכר, חמור גרם, שתלמודו ברור עליו וניכר שהוא חכם בתורה, והוא נוטה שכמו לסבול עולה של תורה¹⁰⁴.

הקשר שבין המון העם ובין תלמידי חכמים שתורתם דילייהו בונה את הקשר שבין המון העם ובין התורה בצדה הלימודי, ויותר בצדה החי, באופן הפנימי ביותר¹⁰⁵. היחס של הסובבים אל החכם בתורה, או תלמיד של חכמים, מהוה חלק מן הבנין הנפשי החיובי והחייוני שלהם, בנין היחס הנכון לתורה וחכמיה. הפעולה הנפשית של חלוקת כבוד לחכמים, תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, פועלת על המכבדים להיות התורה מכובדת בעיניהם. היחס ההגון לעוסקי התורה הוא תנאי הכרחי לכבוד תורה ויראת שמים אמיתית, "את ד' א-להיך תירא" (דברים ו, יג) – לרבות תלמידי חכמים¹⁰⁶. אמנם, יש מצבים שונים במפגש הזה שבין תלמידי חכמים ובין שאר עמך בית ישראל. יש מצב של חוסר הכרה של ההמון את החכם העומד בפניהם, ומתוך כך בא זלזול בו לעומת ערכו האמתי; זלזול הבא לא מרוע לב, חלילה, אלא מפני אי-ידיעה שהאדם העומד בפניהם הוא תלמיד חכם. במצב מצער כזה יש חסרון גדול. אע"פ שאין זלזול מכוון בכבוד התורה ולומדיה, אלא חוסר הכרת המציאות שמדובר בתלמיד חכם, מכל מקום עברה ובטלה הזדמנות להיבנות ביחס נפשי חיובי אל התורה ואל חכמיה העוסקים בה בתדירות. החוסר אינו מפני שמיעוט כבוד לתלמיד חכם מהוה דבר המצער באופן אישי לאותו חכם הבלתי-מוכר, ח"ו, כאילו כל חכם

104 "ייששכר חמור גרם" (בראשית מט, יד), מה חמור זה גרמיו ברורין, כן היה תלמודו של יששכר ברור עליו... ייט שכמו לסבול' (שם, טו) – עולה של תורה" (בר"ר צח, יב).

105 עיין עין איה שבת ח"א עמ' 35, ד"ה 'שימוש ת"ח'.

106 קידושין נו ע"א.

רודף כבוד לעצמו. החסרון הוא דוקא מצד הסובכים ולהם בעצמם, שחלק חשוב מבנין הרוח ובנין המדות שלהם כולל החלק הזה של יראת חכמים ודבקות בהם. על ידי זה שלא הכירו אותו תלמיד חכם כמו שהוא באמת, אבדה להם אפשרות להוסיף נדבך חשוב ונצרך של השפעה מאת נושאי התורה. לכן במצב כזה "שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה"¹⁰⁷.

אמנם יתכן מצב הפוך ביחס שבין תלמיד חכם והסובכים אותו: לא שיעריכו שאותו תלמיד הינו פחות ממה שהוא באמת, אלא יעריכו אותו שהוא למעלה ממה שהוא באמת, אותה האמת הנשקפת לו לעצמו מצד חשבון הנפש הנוקב את ההר שהוא עושה לעצמו, לפי סברתו והכרתו הוא את ערך עצמו. כי יש בודאי מצבים בהם יחשבו ההמון שהאדם שנמצא לפנייהם הוא אדם גדול, מה שאינו נכון לפי דעתו של אותו אדם, כאשר הוא אינו מעריך את עצמו כפי מה שההמון רואה אותו. מצב מסובך זה יכול להתפתח לשני כיוונים שונים על פי הבחנה עדינה אך נוקבת ואמתית מאד. אם אותו אדם הנראה לכאורה כחכם, באמת אינו ראוי כלל לאותו כבוד, כי לא למד, ואף אם קרא לא שנה, ואף אם שנה לא שימש תלמידי חכמים ולא יצא באמת מגדר עם הארץ, ולכן הוא אינו ראוי להיות מושא לכבוד, – אז לא רק שלא יהיה דבר חיובי ביחסם כבוד אליו, אלא אף יהיה נזק גדול ביחסם כבוד אמתי לאדם מזויף. כי בסוף, כאשר יגלו שאין ערכו ערך אמתי, ידמו בטעות שאין ערך כלל לתלמידי חכמים, אף האמתיים, ויאמרו מה לו לזה או לאחר שילמד תורה, מה תועלת יש לנו בו, הרי אין תוכו כבדו. על כן במצב כזה, שאינו כלל כפי מה שחושבים אותו ואין הצדקה להערכתם, – אז חובה, ממדת היושר והאמת, להעמידם על טעותם.

לעומת מצב זה, אם ראוי הוא לאותו כבוד מצד התורה שיש בו ושתהיה בו בהתגדלותו בהמשך, אז אף על פי שלפי דעתו שלו הוא אינו יוצא ידי חובתו הרוחנית כפי שרוצה, מכל מקום אם אמת בדבר שהינו ראוי לכבוד חכמים, כגון שהעידו עליו רבותיו שהוא גברא רבה בתורה, אין לו למעט את עצמו בפני הבריות – אע"פ שטועים בו לפי מידת דרישתו מעצמו – כי אפשר שמתוך זלזול זה שהוא מזלזל בעצמו תצא תקלה, חלילה, של זלזול כללי בחכמים ותלמידיהם. במקרה כזה עליו לסבול את מעמסת הכבוד למען כבוד שמו יתברך.

במקביל לשתי בחינות אלה ישנן שתי דרכים להתיחס ולטפל בפער שבין ערכו לפי ההכרה שמסכיב ובין ערכו לפי מה שהוא מעריך את עצמו: או שיקח על עצמו לגשר על הפער הזה על ידי כך שיתאמץ להיות ראוי לאותה אצטלא, או שישלים לצד מטה ויודיע להם שהם טועים בו ואיננו גדול כפי שהם חושבים. וזהו דאמור רבנן, כי יש בכך לא רק מדה של דרך ארץ אלא הסתכלות כרוהה של תורה, שאם חָקְךָ, וביחוד חבריך כמוך העוסקים בתורה ויודעים את ערכך האמתי, לא לפי צחצוחי מליצה חיצוניים שאפשר להתקטט בהם בפני ההמון הבלתי מבחין, אלא לפי פנימיות ערכך שחברייך כערכך מכירים מתוך בית המדרש, ויחס וערך זה הם המשתפכים מתוך בית המדרש לחרץ, לסובכים אותו, וחָקְךָ הם שקרייך חמרא, שמעריכים שהנך בעל סגולה וכח חמורי, שניכר שהנך עוסק בתורה, שתלמודך ברור, שהנך שייך לנשיאת עול התורה בעמל יגיעה ושקידה – אזי אף על פי שאתה בעצמך הנך ממעט בערכך, מצד הענוה, ומצד האמת שלא הגיעו מעשיך למעשי אבותיך-רבתיך, מכל מקום כדי לגשר על הפער שקיים, על כל פנים לפי דעתך, בין מה

שמעריכים אותך ובין מה שהנך, עליך להתאמץ כלפי מעלה להיות ראוי לאותה הערכה, והיינו אוכפא לגביך מוש, שזהו עול העסק הקבוע בתורה שלא ימוש מפיו והגית בו יומם ולילה. אז, בעזרת הבורח בעמו ישראל ונותן ונוטע בתוכם את התורה, תהיה ראוי לאותה אצטלא¹⁰⁸.

א"ל, דכתיב: "ויאמר הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי ותאמר מפני שרי גברתי אנכי ברחת". במערכת התארים המבטאים יחסים בין אחד לאחר ובין מעמד אחד למעמד אחר, יש חילוקי דברים בין תואר שנראה לכאורה אצילי וכאמת אינו אלא ריק מתוכן אמתי נצחי, ובין תואר הנראה כמבט ראשון משפיל אך באמת אינו אלא דבר מרומם. בודאי תואר ראש נשמע הרבה יותר מכובד מתואר זנב; אך בכל זאת עדיף, מצד האמת, להיות זנב לאריות ולא מלך לשועלים – חלק קטן מדבר גדול ולא חלק גדול מדבר שבמהותו קטן הוא. וכן פרעה העדיף שתהיה בתו, הגר, שפחה בבית אברהם ולא גבירה בבית מלך מצרים¹⁰⁹. אמנם, הגר דמתה לה ששכה להיות גבירה בגלל הריונה, ושרה אמנו העמידה את הגר על טעותה, כי רק שרה תהיה המעיין שממנו יצא הגוי הגדול שהוא שאיפת חיי אברהם ושרה כהבטחת ד'. ויחס זה, של גבירה אל שפחה, הוא העינוי שבא מאת שרה אמנו¹¹⁰. הגר לא רצתה להתענות עוד עינוי נפשי של יחס גבירה אליה כשפחה, לכן ברחת מבית שרה, כי סרבה לקבל את מעמדה הנכון ותפקידה האמתי. אך המלאך, שליח ד' שחותמו אמת, קורא לה בתוארה הנכון, וקורא לה לשים לב מניין היא באה – מבית פרעה מלך מצרים אשר כבשר חמורים בשרם, ואנה תלך אם לא לבית אברהם שהוא מקור הברכה, ולכן עדיף לה להיות שפחת שרה. כאשר הגר שומעת את ברור מעמדה מפי מלאך ד', היא מקבלת על עצמה את תפקידה ומעמדה הנכון. ומזה למרנו שעל אף הקושי, נפשי או אחר – אם יש הערכת-אמת שאדם מסוגל למדרגה מסוימת, עליו לסבול עולה של אותה מדרגה ולהתאמץ להשיגה, לא רק למען עצמו אלא למען המגמה הכללית, ותמיד ידע מאי זה בא ולאן הוא הולך.

מנא הא מילתא דאמרי אינשי: מילתא גנאה דאית ביך קדים אמרה? ביחס ההמון אל התלמיד, אם כבר נוצר קשר אל התלמיד, קשר של כבוד לתורה שאותה הוא מייצג בעיניהם – אז, אף על פי שהוא, לפי דעתו, אינו ראוי לאותו כבוד, מכל מקום עליו לשקול הפסד מצות עונה כנגד הפסדה מצד כבוד התורה, לפני שיקלקל את יחסם זה אליו. כי אפשר שאם יזלזל בעצמו לפנייהם יגרורם לזלזול לא בו באופן אישי אלא בכבוד התורה ככלל, ועל ידי זה יהרס גרובך חשוב בכנין היחס הנפשי הנכון לתורה ועוסקיה-לומדיה. אפשר שחובה עליו לסבול את עול הכבוד שאינו מכוון באמת אליו אלא אל התורה, ומצד הרגשתו הוא את חסרונו ישאף תמיד כלפי מעלה לסבול עול תורה כדי שלא תהיה טעות גם לפי דעתו ביחס שבין הסובב וכינו. אך אם טרם נבנה קשר נפשי של הסובבים אליו כקשר "עמך" אל חכמי התורה – אז, הואיל ואין נזק בדבר, עליו לגלות להם את אמתת מדרגתו, עכ"פ לפי דעתו.

108 עיין 'אור לנתיבותי' למו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, עמ' רו-רו.

109 בר"ר מה, א.

110 עיין 'שיחות הרב צבי יהודה זצ"ל' לפרשת לך-לך, ששם ברר את יסוד העינוי לא כעינוי גוף אלא עינוי נפש של העמדת היחסים על יסוד יחס גבירה, שרה, אל שפחתה, הגר.

וזה הוא הדבר דאמרי אינשי, שחשים בחדות חושיהם הנפשיים כל דבר זיוף ומשחק הבא לחפות על העדר עומק; ואם אינם מרגישים את זה מיד, ואם לא כולם מרגישים את זה, מכל מקום חלק מהם בחלק מן הזמן יגלו שבית זה, תלמיד זה, אינו מלא בר אלא תבן. ההמון יודעים פחות את ערך הרצון והיכולת להתעלות רוחנית אמתית בתורה מתוך הרצון של קבלת עול תורה, שאם קיבל על עצמו עול תורה ורוצה בין השאר להיות ראוי באמת ליחס הנפשי אליו שמצד התורה, למען התורה, למען שמו באהבה, אז מצד זה ראוי הוא כבר ליחס הוגן ומכבד¹¹¹. לכן, לפני שנוצר קשר של טעות וכן באופן שאין צורך לקשר זה, אזי יעמידם על טעותם השטחית הראשונית ומילתא גנאה דאית ביך קדים אמרה. וזה נלמד מדמשק אליעזר, שהיה דולה ומשקה מתורת רבו אך מעולם לא נעשה כמעין המתגבר, כי אין ארור נדבק בנפש בכרוך. לכן הקדים לומר: עבד אברהם אנוכי ואין בי מעצמי כלום, אף לא זה שעשאי מורי ורבי לאדם גדול בפני עצמו, אלא רק כצנור הנני, שאין בו מעצמו דבר, ואם מקורו יבש גם הוא מתייבש.

וזה ההבדל שבין מצב דאמור רבנן ובין דאמרי אינשי. כי רק אם רבנן העריכוהו שהוא ראוי להיקרא תלמיד חכם, גם אם טרם הגיע למלוא פריחתו, אז עליו לשאת בעול התורה יותר ויותר ולא להכשיל את הרבים על ידי ענוותנותו. אך אם הערכה זו אינה באה מרבנן, אלא היא באה קודם מן ההמון שאין להם הכחנה וטביעות עין כמבט ראשון, והם עלולים להסתנוור מברק חיצוניות ולחשוב שעומד בפניהם אדם גדול ורק לאחר זמן יגלו במפח נפש שאינו אלא כלי ריק, במקרה כזה כדי למנוע חילול ד' עליו להזדרז ולהודיע שאינו גדול כפי שחושבים אותו.

א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמור רבנן: חברך קרייך חמרא כו'. נראה לכאור את המאמר הזה גם בפנים אחרות, על פי אותו עקרון שיש לקבל באהבה את עול המדרגה שהאדם שייך אליה, אם הוא שייך אליה באמת, ולמלא את תפקידו גם אם יש בכך יסורי נפש בתחילת הדרך. שהרי יש חמור שענינו החומר, שהוא בסיס להופעת הרוח, שהיא עיקר המציאות. מבלעדי הבסיס החמרי לא תופיע הרוח ותפעל בעולם זה. לכן כל תקוני העולם הזה של ישובו של עולם מצטרפים לחשבון הגדול והמקיף של בסומו של עולמו של הקדוש ברוך הוא על פי רצונו יתברך¹¹². והנה "מרגלא כפומייהו דרבנן דיבנה: אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתו בשדה, אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו, כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתי, ושמא תאמר: אני מרבה והוא ממעיט – שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים"¹¹³. האומה כוללת את כל הטפוסים הנצרכים לחייה המפותחים. ישנם אנשים שלפי

111 בענין ריש לקיש עיין בבא מציעא פד ע"א, וכן עיין תוס' כתובות סג ע"א, ד"ה 'אדעתא'.
112 עיין אורות התשובה ד, ג.

113 ברכות יז ע"א. רש"י שם: "אני. העוסק בתורה בריה אני, וכן חברי עם הארץ בריה הוא: מתגדר במלאכתי. מתגדל לתפוס אומנותי: ושמא תאמר. הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי, שאילו היה תופס אומנותי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה כמותי, והיה ממעיט ואין לו שכר: שנינו. שיש לו שכר לממעיט כמו למרבה". ומזה משמע שלא הכשרון הוא הקובע את השכר, כי גם אם היה עם הארץ ממעט בלימוד, מפני שאין לו לב ללמוד כל כך, מכל מקום אחד המרבה וכו', ואין זה משנה באופן אישי אם

מהות נפשם, נטייתם הטבעית או המלומדת, ולפי כשרונם, הם – לאחר מאמצים הגונים – יותר שייכים לבנין הרוח, לכל מיני מדרגותיה. לעומתם ישנו העם המיישב את הארץ, העם הבונה את הארציות בישוכו המתוקן והנחמד והנעים של עולם. ואם לפעמים יש נטיה בלב האדם לחשוב שהוא, דוקא הוא, ראוי דוקא לו לעסוק בעיקר, שהוא צריך להיות פועל ועושה את הדבר הכי חשוב ועיקרי, ובלעדי זה אין לו נחת בכל עמלו – הרי כנגד זה באה ההכרה הבוררה שאי אפשר לעולם בלי שיהיה בו גם בורסי, כפי שאי אפשר לעולם בלי בסס¹¹⁴. ובאמת, בהשקפה החודרת והמקיפה, כולם יחד שייכים לבסומו של עולם, מרום המדרגה ועד תחתית המדרגה. אשרי מי שמכיר את מקומו ועושה מתוך כוונה לשם שמים. ובאו כאן להורות מוסר, שאם חָבְרָךְ, המכירים את ערכך הפרטי ומכירים את נחיצות העבודות השונות המוטלות על האומה עם חילוקי מדרגותיהן, כאשר הם אלו אשר קרייך חמרא, ומכירים שהנך שייך ומוכשר לעולם המעשה – אוכפא לגביך מוש, קח על עצמך בשמחה את האחריות הכלל-ישראלית הזו לפעול למען שמו באהבה במה שהנך מוכשר במיוחד לעשות. ואם האמת היא שבוה תוכל לפעול לברכה, אל תצטער שהנך ממעט בעבודות ד' אחרות, כלימוד תורה, כי אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים. ואם יאמרו לך חברים המקשיבים לקול ד' שבכת והדר, שראוי לך לפי תיקון נפשך להיות בעל עגלה יותר מלהיות רב של קהלה – קבל זאת כעונה וקח על עצמך את העול הזה של בנין העולם החמרי. וזה בודאי יותר אמתי ויותר טוב ממה שישקע אדם בהזיות ודמיונות, שעליו לפעול ברוחניות בצורה כזאת ובכאלה דברים שאינו ראוי ואינו יכול באמת לפעול. כי אם יתעקש בדמיונות לחשוב שהוא דבר שאינו, אם לא ירצה להכיר את מקומו ואת הערך של מקומו במשורת הכחות הכללית, אזי יתכן שלא יהיה לא בסס ולא בורסי, כאשר את האחד הוא אינו רוצה להיות ואת השני הוא אינו יכול להיות, וימצא את עצמו לפני שוקת שבורה שאין זרם מים החיים עוברים שם בשכילו. ודבר זה מקורו בתורת אמת, שעדיף היה להגר להיות שפחת שרה ולא גבירה בבית פרעה, כי זה שייך לבנין עולמו של הקדוש ברוך הוא קורא הדרות מראש ומסדר עמים ותולדותיהם.

אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי: מילתא גנאה דאית ביך קדים אמרה? א"ל, דכתיב: "ויאמר עבד אברהם אנכי". לעומת איש המעשה, הבונה את העולם ואת ישראל בצדדיו החמריים הנצרכים על פי מדת הצדק והיושר, "עם מאָסָף מגוים עשה מקנה וקנין"¹¹⁵, יש אדם מישראל הבונה את העולם בכחינת הרוח, וגם זה מתחלק לכמה וכמה מדרגות, כמו כל עניני הקדושה שיש בהם מדרגות רבות. כי יש אדם שענינו ללמד

ילמד הרבה או פחות. אם כן למה באמת אינו מתגדר במלאכת תלמיד חכם? – מצד שנטייתו העורפת למעשה לעומת לימוד מגלה שבכך ראוי שיהיה עוסק, לשם שמים; ושכרו – שהוא המשמעות הנצחית של הענין – יהיה מושלם, מפני הערך המצטרף לכלל תיקון עולם. ותוספות (ד"ה 'אני') הוסיפו שם: "אני בריה וחברי בריה. כלומר יש לו לב כמוני להבחין בין טוב לרע". ואפשר שבאו לפרש שיש במאמר הזה דברי בקורת על עם הארץ, שלמרות שיש לו לב להבחין בין טוב לרע – היה צריך לבחור בהתעסקות בחיי עולם, ואף על פי שאינו כל כך כשרוני – אין דבר, שהרי העיקר שיכוין לבו לשמים, ובכל זאת בחר לעסוק בחיי שעה, וזה יחשב לגנותו. ואפשר שרצונם לפרש שיש לו לעם הארץ לב של דרך ארץ להבחין בין טוב לרע, רק הוא זקוק לחכם שיפרט לו מהו הטוב ומהו הרע על פי הוראתה העליונה של תורה.

114 פסחים סה ע"א.

115 יחזקאל לח, יב.

לאחרים, וזה כל ענינו. כל דבר שהוא לומד הוא לומד על מנת ללמד, ונמצא שאינו אלא כצינור להעביר דברי התורה שלומד מפי רבו, כאילו הדברים עוברים בצינור אך אינם נספגים בעומק נפשו, ולכן אינו מתמלא לעולם בעצמו בתורה ונשאר תמיד תלמיד. ויש אדם שהוא עוסק בתורה במדרגה כזאת, שלא רק שיכול הוא להיות מתורגמן לרבותיו אלא שהדברים נהפכים להיות חלק מחייו, עצם מעצמותו. וזה האדם, אף אם אין בו כח לחדש, מכל מקום הרי כבר חידש את מציאות התורה אצל נפשו, וגם זו הגדלת תורה והאדרתה. ולמעלה מזה יש אדם שכל כך זכה ללמוד תורה לשמה מרוב, עד שזכה לעמוד על דעת רבו והוא נעשה כמעין המתגבר. לא צינור בלבד הוא, המעביר ואינו סופג, ולא רק את דברי רבו הוא מעביר מתוך עצמותו, אלא דברי תורה כאלו שבשבים, בשביל הוצאתם אל הפועל לעולם הזה בנפשו ודרכו לכל ישראל, בשביל זה הוא בא לעולם כאישיות מיוחדת בפני עצמה. אמנם גם המלמד את דברי רבו, כמתורגמן, גם הוא מביא טובה לעולם, אך אינו במדרגה רמה לעומת המדרגות היותר שלמות, ולכן נחשב זה לו כגנאי, חסרון, לעומת שלמות המדרגות היותר עליונות, ומילתא גנאה דאית ביך קדים אמרה. וזה נלמד מאליעזר עבד אברהם, שלא נתן לסובבים אותו לטעות לחשוב שמה שיש לו, ומה שיוצא מפיו, הוא משל עצמו. לכן הודיע מיד שאין בו כלום מעצמו אלא הכל משל רבו. ועל זה נקרא דמשק אליעזר, שאינו מחדש בעצמו ואין לו מעצמו כלום, אלא רק דולה ומשקה משל רבו. הוא עצמו אינו מתמלא לעולם, כשם שהלומד מרובו על מנת ללמד את שרבו אומר אינו מתמלא בעצמו אלא נשאר שופר ואינו מספיק ללמוד על מנת לחיות, וקל וחומר שאינו נעשה מעין המתגבר¹¹⁶. הוא אינו מעין המתברך ממקורו, ולכן הוא נשאר ארוך, ואין ארוך מתבק בברוך¹¹⁷. ויאמר עבד אברהם אנכי, וכל אשר יש לי, ויש בי, בא מאת אברהם אדוני. והכרת מקום זה והודאה בערכו הוא כאומר דבר כשם אומרו שמביא גאולה לעולם. כי גאולת העולם תלויה בהכרת א-לוהייתה של ההויה והמשכתה מן המקור האין-סופי, מקור כל היש, מקור כל הטוב, למעלה מכל תפיסותינו. כאשר האדם אינו מתהדר בדברים לא לו כאילו הוא מקורם העצמי, אלא מודה במקור, אזי הוא מתקרב למדת הכרת אמתת המציאות, שהיא שייכת לגאולת העולם.

116 לפי שאמרו חז"ל באבות (פ"ד מ"ה), ש"הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות". ועוד אמרו (שם פ"ו מ"א), ש"כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה". ונראה החילוק, שמי שלומד על מנת ללמד – מלכתחילה מגביל את קליטתו רק ליכולת העברת הדברים שהוא לומד, ולכן אין הדברים נהפכים להיות כל כך חלק ממנו, אלא נשארים כעין כלים בידיו להשתמש בהם ללמד או להדריך. אין כאן לימוד עצמי, שיכנסו הדברים אל תוכו, אלא הגבלת הדברים לרמה הנצרכת ללמד. למעלה ממנו הוא הלומד על מנת לעשות, שהוא לומד על מנת לחיות את התורה, ולכן התורה מופנמת בו במדה כזאת שהיא מורה לו את דרך החיים, וממילא כלול בזה שהוא יכול גם ללמד לאחרים. אבל למעלה משניהם הוא הלומד תורה לשמה, לשם התורה באהבה ודבקות-וזהות מוחלטת מתוך הכרה עליונה בתורה, שזוכה לדברים הרבה, כל הנזכר לעיל ועוד הרבה, וזוכה שנעשה כמעין המתגבר בתורה.